

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗАГАЛЬНОПРОФЕСІЙНИХ, ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНИХ І ПСИХОЛОГІЧНИХ СКЛАДОВИХ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМЦЯ

М. О. Кононець

*старший викладач кафедри психології і педагогіки
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
mariakononets@yandex.ru*

У статті проаналізовано взаємозв'язок загальнопрофесійних, професійно-етичних і психологічних складових у структурі професійної діяльності підприємця. Особливості структури підприємницької діяльності розглянуто з позицій макро- та мікроекономіки, соціальної, економічної та організаційної психології. Показано, що професійна етика в структурі професійної діяльності підприємця виконує функцію зовнішнього морального регулятора. Внутрішнім моральним регулятором професійної діяльності виступає моральнісний розвиток підприємця. Описано цикл реалізації професійної етики підприємцями, який складається з трьох основних ланок: етичних настановлень, етичної поведінки та етичних взаємовідносин. Взаємодія між цими ланками виявляється у тому, що внаслідок інтеріоризації норм професійної етики, відбувається їх перетворення на етичні настановлення, які у вигляді системи відповідних дій актуалізуються у повсякденній професійній діяльності через етичну поведінку та етичні взаємовідносини. Підкреслюється, що для досягнення моральнісного розвитку підприємців процес їхньої професійної підготовки має передбачати формування в них не тільки професійних знань, але відповідального ставлення до прийняття рішень, умінь протидіяти прояву моральнісної слабості та навичок реалізації ними етичних норм у професійної діяльності.

Ключові слова: психологічна структура професійної діяльності підприємця; професійна етика підприємця; цикл реалізації професійної етики підприємцем.

INTERACTION BETWEEN GENERAL PROFESSIONAL, PROFESSIONAL-ETHICAL AND PSYCHOLOGICAL COMPONENTS IN THE STRUCTURE OF ENTREPRENEURS' PROFESSIONAL ACTIVITY

M. O. Kononets

*PhD in Psychology, Senior Teacher
Psychology and Pedagogics Department
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
mariakononets@yandex.ru*

In the article the interactions between general professional, professional-ethical and psychological components of the structure of entrepreneurs' professional activity are analyzed. The peculiarities of the structure of entrepreneurs' activity are considered with approaches of macro- and microeconomics, social, economical and organizational psychology. It is shown, that professional ethics in the structure of entrepreneurs' professional activity carries out function of an external moral regulator. The moral development of the entrepreneur acts as an internal moral regulator of the professional activity. The cycle of realization of entrepreneurs' professional ethics consists of three basic links, i.e. ethical attitudes, ethical behaviour and ethical mutual relations. Interaction between these links consists of interiorization of the professional ethics norms, and their further transformation into ethical attitudes which as a system of corresponding actions is put into daily professional activity as ethical behaviour and ethical mutual relations. It is underlined that for achievement of entrepreneurs' moral development the process of their professional training should provide development not only their professional knowledge and skills in realization of the ethical standards in the professional work, but also the responsible relation to decision-making and an ability to resist to their moral weakness.

Keywords: the psychological structure of entrepreneurs' professional activity, the entrepreneur's professional ethics, the cycle of realization of entrepreneurs' professional ethics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перехід до ринкової економіки, юридичне визнання власності відродили в Україні активну підприємницьку діяльність, розвиток якої вимагає від її учасників нових підходів до людей, до їхньої діяльності, а головне – реалізації підприємцями професійної етики. Дослідження психологічних особливостей реалізації професійної етики підприємцями передбачає аналіз структури підприємницької діяльності. Для більш докладного її вивчення необхідно дослідити уявлення про неї в макро- та мікроекономіці, соціальній, економічній та організаційній психології, психології підприємництва і психології управління. Це дозволить більш глибоко проаналізувати взаємозв'язок між її загальнопрофесійними і психологічними складовими, а також уточнити їхнє етико-психологічне навантаження.

Мета статті – з'ясувати місце професійної етики в структурі професійної діяльності підприємця та проаналізувати особливості її реалізації підприємцями.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Діяльність у психологічній науці розглядають як активність суб'єкта, спрямовану «на взаємодію з навколишнім середовищем з метою задоволення власних потреб» [24, 107]. Як правило, при аналізі діяльності виокремлюють мотиваційний і операційний аспекти. При мотиваційному аналізі складовими одиницями діяльності розглядають потреби, цілі, мотиви, предмет і засоби діяльності. При операційному аналізі елементами діяльності виступають дії і операції [24].

Відповідно, існує декілька підходів до аналізу психологічної структури підприємницької діяльності.

В економіці професійна діяльність підприємців структурується відповідно до покладених в її основу підходів, цілей і завдань. При цьому структура підприємницької діяльності має відповідати реалізації цілей підприємств в умовах конкретного економічного середовища.

Розглянемо особливості структури підприємницької діяльності на макроекономічному та мікроекономічному рівнях [19].

Макроекономічний підхід передбачає структурування підприємницької діяльності в межах національної економіки як по ієрархічних рівнях, так і по конкретних видах бізнесу. В ієрархічній структурі підприємницької діяльності виділяють індивідуально-підприємницький (підприємець без створення юридичної особи), колективно-підприємницький (організація-юридичні особи), надорганізаційний (фінансово-промислові групи, холдинги і т.п.) і міжнародний (транснаціональні та багатонаціональні компанії) рівні.

Видова структура професійної діяльності підприємців передбачає її структурування за видами підприємницької активності: комерційна, виробнича, фінансова, консалтингова та ін.

З позицій мікроекономіки також виділяють два різновиди структур професійної діяльності підприємців: логіко-технологічну і функціональну.

Логіко-технологічний підхід до структурування професійної діяльності підприємців передбачає виділення послідовності логічних і технологічних дій, які формують підприємницьку діяльність: виникнення ідеї (нові або вдосконалені товари, технології); визначення потреби в новому товарі або продукції, тобто виявлення попиту на неї; пошук фінансових ресурсів для реалізації ідеї; пошук матеріальних ресурсів; використання необхідних організаційних можливостей, включаючи пошук партнерів-компаньйонів, готових розділити ризик реалізації ідеї в комерційних цілях; інформаційне та нормативно-правове забезпечення, використання доступних методів страхування ризику при реалізації ідеї в комерційних цілях тощо.

Аналіз професійної діяльності підприємців показує, що її логіко-технологічна структура, тобто зміст і послідовність етапів її становлення та реалізації, не визначається однозначно галузевою належністю. Незалежно від них її структура визначається логікою розвитку бізнесу.

Згідно функціонального підходу структура професійної діяльності підприємця являє собою «сукупність організаційних, економічних, фінансових, маркетингових, управлінських і постачально-збутових видів діяльності, що об'єднані для отримання під свій страх та ризик прибутку і використовуються в конкретному бізнесі як постійні функції для досягнення поставлених цілей» [19, 287]. Зазначені функції мають бути організовані у такий спосіб, щоб забезпечувати етичну реалізацію мети підприємницької діяльності.

Викладене означає, що при аналізі структури професійної діяльності підприємців мають бути враховані послідовність логічних і технологічних дій, які формують підприємницьку діяльність (логіко-технологічний підхід), а також виконання підприємцем постійних функцій, що мають забезпечувати етичну реалізацію поставлених цілей (функціональний підхід).

У соціальній психології частіше аналізується мотиваційний аспект підприємницької діяльності, що й зумовлює виділення в її структурі відповідних складових. На думку В. В. Москаленко, підприємницька діяльність «включає в себе ціль, потреби, мотиви, предмет, знання про нього; способи і засоби досягнення цілі, а також умови діяльності» [17, 307].

Щодо операційного аналізу структури підприємницької діяльності, то йому частіше надають перевагу в організаційній психології, психології управління, економічній психології та психології підприємництва.

В організаційній психології та психології управління у структурі професійної діяльності керівника виділяють два рівні аналізу – управлінський і психологічний. Зокрема, Л. М. Карамушка вважає, що управлінський рівень при такому підході передбачає грамотне і кваліфіковане здійснення керівником функцій планування, організації та контролю функціонування своєї компанії, фірми тощо. Психологічний рівень професійної діяльності керівника передбачає прийняття ним рішень, створення психологічних умов для продуктивної трудової діяльності, управління персоналом, формування ефективних комунікацій [12].

Враховуючи, що підприємець є «людиною-ініціатором», яка докладає «основні зусилля і здійснює критичний вплив на створення організації» [18, 160], а також забезпечує управління її функціонуванням, застосування виділених Л. М. Карамушкою рівнів аналізу структури професійної діяльності керівника може бути прийнятним і для підприємницької діяльності.

Інтегруючи підходи до структурування професійної діяльності підприємців, які склалися в загальній психології, організаційній психології, психології управління та економіці, фахівці з економічної психології Г. В. Ложкін [15] і В. В. Спасенніков [26] вважають, що у професійній діяльності підприємець виступає як суб'єкт соціальної дії, багато в чому зумовлюючи характер взаємостосунків і взаєморозуміння між людьми в системах соціального управління. Даний підхід дає їм підставу для виділення у якості складових підприємницької діяльності мотиву, мети, планування діяльності, переробки поточної інформації, прийняття рішень, виконання дій, перевірки результатів і корекції виконаних дій.

У психології підприємництва професійну діяльність підприємців розглядають як реалізацію «усіх потенцій (творчих, інтелектуальних, організаційно-управлінських) людини в межах виконаної економічної діяльності» [20, 20], а при аналізі її психологічної структури рекомендують звертати особливу увагу на наступні психологічні аспекти:

- цілепокладання, формування стратегічних і тактичних цілей діяльності, прогнозування кінцевих наслідків дій та їх впливу на подальший розвиток підприємницької організації;
- визначення основних і допоміжних факторів впливу на формування і реалізацію підприємницького рішення;
- інформаційне забезпечення діяльності підприємця, побудова на цій основі обґрунтованої системи дій, алгоритмів реалізації підприємницького задуму;
- формування високоефективних команд, здатних ефективно працювати в умовах конкуренції і ризику;
- забезпечення психологічного супроводу підприємницьких організацій, зокрема, професійної підготовки та перепідготовки підприємців [20].

Узагальнення розглянутих підходів дозволило нам розробити власну структуру професійної діяльності підприємців з виділенням у ній загальнопрофесійного і психологічного рівнів аналізу (рис. 1).

До загальнопрофесійного рівня професійної діяльності підприємців були віднесені наступні складові:

- мета (цілепокладання) [15; 17; 20; 26];
- визначення основних і допоміжних факторів [17; 19; 20];
- планування підприємницької діяльності [12; 15; 26];
- інформаційне і нормативно-правове забезпечення [15; 19; 20; 26];
- організація підприємницької діяльності [12; 55; 19; 26];
- контроль (перевірка) результатів [12; 15; 26].

Психологічний рівень професійної діяльності підприємця представляють у запропонованій структурі такі складові:

- мотивація діяльності, прогнозування кінцевих наслідків дій, здатність до прийняття на себе відповідальності за реалізацію цілі [14; 55; 17; 20; 26];
- визначення ризиків [17; 19; 20];
- прийняття рішень [12; 15; 26; 31];
- формування ефективних комунікацій [7; 15; 19; 20; 26];
- створення умов для ефективної трудової діяльності [12; 15; 19; 26];

- управління персоналом (створення команд, розв'язання конфліктних ситуацій, навчання працівників тощо) [12; 15; 19; 26];
- коригування дій [12; 15; 26].

Розподіл зазначених складових по рівнях аналізу є певною мірою умовним, оскільки в реальній практиці між ними існує постійний взаємозв'язок. На рис. 1 представлено структуру професійної діяльності підприємця з відображенням взаємозв'язків між загальнопрофесійними, професійно-етичними і психологічними складовими.

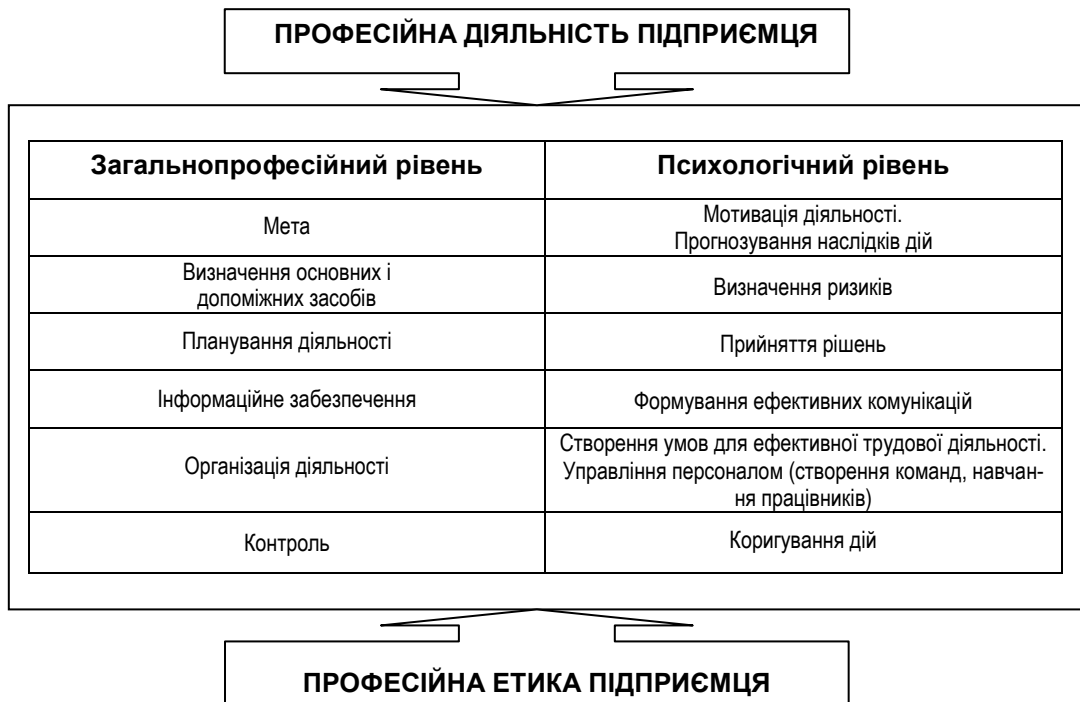

Рис.1. Структура професійної діяльності підприємця

Зокрема, підприємницька мета обумовлюється мотивами [11; 26], або внутрішніми спонуканнями до діяльності, з метою пов'язане прогнозування кінцевих наслідків дій, здатність до прийняття на себе відповідальності за її реалізацію. Визначення основних і допоміжних факторів (споживачі, ресурси, матеріальні умови, організаційні можливості) передбачає визначення ризиків і використання доступних методів їх страхування. Планування підприємницької діяльності пов'язане із готовністю підприємця до прийняття рішень. Інформаційне і нормативно-правове забезпечення зумовлюють необхідність формування ефективних зовнішніх і внутрішніх комунікацій. Організація підприємницької діяльності вимагає управління персоналом (створення команд, навчання працівників) і створення умов для ефективної трудової діяльності. Контроль результатів діяльності передбачає коригування дій залежно від ситуації, що склалася.

Щодо професійної етики підприємця, то вона виступає в якості морального регламенту (зведення етичних норм і правил) для здійснення підприємницької діяльності, тобто зовнішнім моральним регулятором професійної діяльності підприємця, що визначає ставлення підприємця до свого професійного обов'язку і направляє його поведінку у взаємовідносинах з працівниками належної йому організації, партнерами, а також з урядовими і громадськими інституціями.

При цьому внутрішнім моральним регулятором професійної діяльності підприємця виступає рівень розвитку його моральної свідомості, яку ми розглядаємо як «відображення у свідомості людини прийнятих у суспільстві моральних норм, які регулюють відносини між людьми» [24, 316], або як моральнісний розвиток підприємця. Моральнісний розвиток особистості є багатовимірним процесом, що передбачає «соціалізацію індивіда (залучення до моральних орієнтирів соціального оточення), індивідуалізацію (критичне осмислення домінуючої моралі, формування власної ієрархії цінностей, самостійних моральнісних суджень) та універсалізацію (вихід за межі моральних пріоритетів соціального оточення, цінностей локальної культури, наближення до загальнолюдських гуманістичних універсалій)» [9, 45].

Засвоєння підприємцем правил професійної етики і розвиток його моральної свідомості відбувається під впливом офіційної та реально діючої ідеології суспільства, поведінки референтних осіб та вимог, що висувуються перед ним його оточенням. Внаслідок інтеріоризації норм професійної етики, відбувається їх перетворення на етичні настановлення, які у вигляді системи відповідних дій актуалізуються у повсякденній професійній діяльності через етичну поведінку та етичні взаємовідносини (рис. 2).

У наведеному на рисунку 2 циклі реалізації професійної етики підприємцями усі виділені ланки є тісно переплетеними поміж собою і взаємозалежними. Це означає, що оцінювання етичності поведінки підприємця не може здійснюватися без аналізу рівня розвитку його моральної свідомості (етичності настановлень), взаємовідносин з працівниками, партнерами та іншими дочасними особами й інституціями, відкритості до співпраці з представниками інших культур та економічних систем, і навпаки [1].

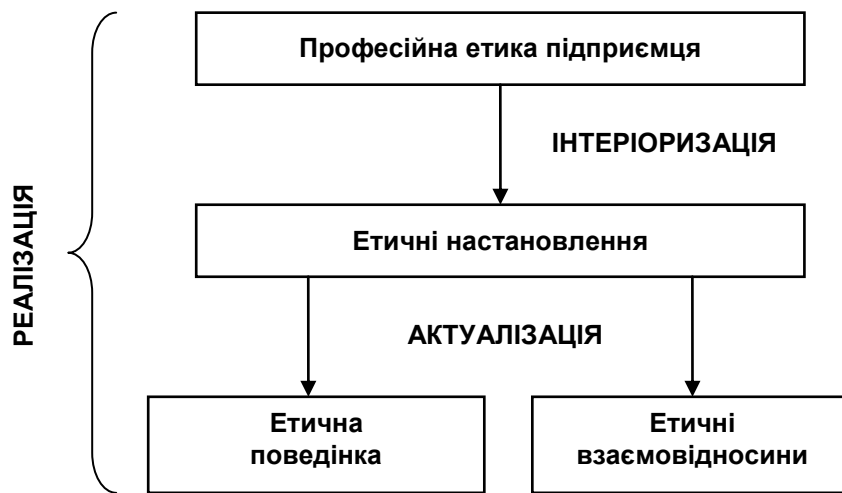

Рис. 2. Цикл реалізації норм професійної етики підприємцем

Як показав аналіз наукових джерел, окремі ланки представленого на рис. 2 циклу реалізації норм професійної етики підприємцем розглядалися багатьма дослідниками:

- етичні настановлення (прийнятність або неприйнятність сумнівних з моральної точки зору дій у конкретних ситуаціях професійної діяльності) аналізувалися у роботах [3; 6; 13; 14; 28; 30; 32 та ін.];
- етична поведінка (нормовідповідне виконання підприємцем власне професійних функцій) досліджувалася у роботах [8; 10; 20; 27; 31 та ін.];
- етичні взаємовідносини в процесі здійснення підприємцем ділових комунікацій (розв'язанні конфліктних ситуацій в організації, виборі ділових партнерів, роботі з клієнтами тощо) вивчалися у роботах [2; 20; 22; 24 та ін.].

Окрім того, багато дослідників підкреслюють, що реалізація професійної етики українськими підприємцями має здійснюватися, виходячи не тільки з національних традицій, але й з урахуванням етичних норм, правил та уявлень, що регулюють настановлення, поведінку і взаємовідносини ділових партнерів в процесі міжнародної взаємодії [1; 3; 4; 25; 32].

Важливо зазначити, що реалізації професійної етики підприємців у повсякденній професійній діяльності можуть сприяти або, навпаки, перешкоджати зовнішні та внутрішні чинники [21].

До зовнішніх чинників, що можуть позитивно чи негативно впливати на реалізацію підприємцем професійної етики відносять офіційну та реально діючу ідеологію; економічний стан країни; міжособистісні відносини в організації [16 та ін.]. Наприклад, важливим показником високого морального рівня вирішення ділових проблем є репутація компанії [27]. Однак сама репутація організації, очолюваної підприємцем, може стимулюватися певними соціальними й економічними інституціями, що розуміють важливість і ефективність репутації. До таких інституцій відносяться, зокрема, сучасні рейтингові агентства.

Внутрішніми чинниками, що перешкоджають реалізації професійної етики у професійній діяльності, виступають низький рівень морального розвитку підприємця та його моральнісна слабкість.

Л. Колберг виділив три рівні морального розвитку особистості, кожний з яких складався з двох послідовних стадій [30]. При цьому Л. Колберг зазначав, що мораль більшості людей обмежується лояльністю до правил і законів суспільства. Зазначимо, що це є притаманним для західної культури підприємництва [29]. Оскільки домінуюча мораль соціального оточення українських підприємців певною мірою відрізняється від моральних орієнтирів західної культури підприємництва, виявлення психологічних чинників розвитку професійної моральності вітчизняних підприємців має важливе значення для дослідження проблеми психологічних умов реалізації ними професійної етики.

Під моральною слабкістю розуміють нестачу волі до здійснення правильного з етичної точки зору вчинку [21]. До умов, що сприяють зменшенню моральної слабкості відносяться заохочення моральної поведінки в організації та недопущення аморальної, методи етичного стимулювання, наочні приклади етичної поведінки та деякі інші [5; 8; 21; 32]. Проте, тільки сам підприємець, проаналізувавши свої етичні настановлення і моральні цінності, може змінити сенс своїх дій і побороти дистанцію між тим, як треба чинити, і тим, як він дійсно чинить на практиці.

Зазначимо, що «навмисна зміна сенсу дії, що приводить до зміни спонукання, може досягатися через переоцінку значимості мотиву, через залучення додаткових мотивів, через передбачення й переживання наслідків дії, через актуалізацію мотивів за допомогою уявлюваної ситуації тощо» [23, 63]. Отже, застосування психологічних технологій для здійснення змін у моральній свідомості підприємців в процесі їхнього навчання або підвищення кваліфікації слід розглядати як психологічну умову розвитку їхньої професійної моральності й, відповідно, підвищення ефективності реалізації ними професійної етики.

Для досягнення морального розвитку підприємців процес їхньої професійної підготовки має передбачати формування в них не тільки професійних знань та вмінь, але й навичок реалізації ними етичних норм у професійній діяльності, або не-моральних і моральних (за Л. Колбергом [30]) компонентів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1) Професійна етика в структурі професійної діяльності підприємця виконує функцію зовнішнього морального регулятора. Внутрішнім моральним регулятором професійної діяльності виступає моральнісний розвиток підприємця.

2) Цикл реалізації професійної етики підприємцями включає такі основні ланки як етичні настановлення, етичну поведінку та етичні взаємовідносини. Взаємодія між цими ланками виявляється у тому, що внаслідок інтеріоризації норм професійної етики, відбувається їх перетворення на етичні настановлення, які у вигляді системи відповідних дій актуалізуються у повсякденній професійній діяльності через етичну поведінку та етичні взаємовідносини.

3) Підготовка підприємців до реалізації професійної етики у підприємницькій діяльності має передбачати розвиток їхньої моральної свідомості й формування умінь протидіяти прояву моральної слабкості та навичок відповідального ставлення до прийняття рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – Рівне : Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
2. Ващенко І. В. Дослідження проблеми конфлікту в психології / І. В. Ващенко // Психологія. – 2002. – Вип. 17. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова. – С. 35–49.
3. Винославська О. В. Етична мотивація американських та українських професіоналів бізнесу / О. В. Винославська // Зміни у свідомості Українського суспільства на зламі тисячоліть; відп. ред. С. Рябов. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2000. – С. 167–175.
4. Геберт Д. Организационная психология. Человек и организация / Дитер Геберт, Лутц фон Розенштил; пер. с

REFERENCES

1. Ball G. O. Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspil'nij, osvithnij, psihologichnij sferah) / G. O. Ball. – Rivne : Vydavec' Oleg Zen', 2007. – 172 s.
2. Vashhenko I. V. Doslidzhennja problemy konfliktu v psihologii' / I. V. Vashhenko // Psihologija. – 2002. – Vyp. 17. – K. : NPU im. M.P. Dragomanova. – S. 35–49.
3. Vynoslavs'ka O. V. Etychna motyvacija amerykans'kyh ta ukrai'ns'kyh profesionaliv biznesu / O. V. Vynoslavs'ka // Zminy u svidomosti Ukrai'ns'kogo suspil'stva na zlami tysjacholit'; vidp. red. S. Rjabov. – K. : Vyd. dim «KM Akademija», 2000. – S. 167–175.
4. Gebert D. Organizacionnaja psihologija. Chelovek i organizacija / Diter Gebert, Lutc fon Rozenshtil'; per. s

- пер. с нем. О. А. Шипиловой. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2007. – 624 с.
5. Герет Т. М. Этика Бизнесу / Герет Т. М., Клоноскі Р. Дж.; пер. з англ. О. Ватаманюк. – К. : Олімп, 2005. – 340 с.
 6. Девяткин А. А. Явление социальной установки в психологии XX века : монография / А. А. Девяткин. – Калининград : Калинингр. ун-т., 1999. – 309 с.
 7. Дик У. Эффективная коммуникация. Приемы и навыки / У. Дик. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. – 188 с.
 8. Журавлев А. Л. Нравственно-психологическая регуляция экономической активности / А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. – М. : Институт психологии РАН, 2003. – 436 с.
 9. Завгородня О. В. Типологія моральнісного розвитку особистості / О. В. Завгородня // Особистість у просторі культури : матеріали Всеукр. наук.-практ. симпо-зіуму 24 вересня 2009 р., Севастополь / за ред. Г. О. Балла, О. Б. Бовть. – Севастополь : РІБЕСТ, 2009. – С. 45–48.
 10. Канеман Д. Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения / Д. Канеман, П. Словик, А. Тверски. – Х. : Гуманитарный центр, 2005. – 632 с.
 11. Карамушка Л. М. Мотивація підприємницької діяльності : монографія / Л. М. Карамушка, Н. Ю. Худякова. – К.-Львів : Сполум, 2011. – 208 с.
 12. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. / Л. М. Карамушка – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.
 13. Коваленко А. Б. Соціальна психологія: підручник / А. Б. Коваленко, М. Н. Корнев. – К. : Геопринт, 2006. – 400 с.
 14. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
 15. Ложкін Г. В. Економічна психологія : навч. посібник / Г. В. Ложкін, В. В. Спасенніков, В. Л. Комаровська. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 304 с.
 16. Механізми розвитку підприємництва в умовах посткризового відновлення економіки України : аналіт. доп. / [Д. С. Покришка, Я. А. Жаліло, Д. В. Ляпін та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 72 с.
 17. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник / Москаленко В. В. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
 18. Организационная психология / [Верещагина Л. А., Власов П. К., Дворцова Е. В. и др.] : под ред. П. К. Власова, С. А. Маничева, Г. В. Суходольского. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та; Х. : Гуманитар. Центр, 2008. – 480 с.
 19. Организация предпринимательской деятельности : учеб. пособие для вузов / под ред. В. Я. Горфинкеля, Г. Б. Поляка, В. А. Швандара. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 525 с.
 20. Пачковський Ю. Ф. Психологія підприємництва : навч. посіб. / Ю. Ф. Пачковський. – К. : Каравела, 2006. – 408 с.
 21. Петрунин Ю. Ю. Этика бизнеса : учеб. пособ. / Ю. Ю. Петрунин, В. К. Борисов. – М. : Дело, 2004. – 400 с.
 22. Позняков В. П. Психологические отношения и деловая активность российских предпринимателей / нем. О. А. Shipilovoj. – H. : Izd-vo Gumanitarnyj centr, 2007. – 624 s.
 5. Geret T. M. Etyka Biznesu / Geret T. M., Klonoski R. Dzh.; per. z angl. O. Vatamanjuk. – K. : Olimp, 2005. – 340 s.
 6. Devjatkin A. A. Javlenie social'noj ustanovki v psihologii X X veka : monografija / A. A. Devjatkin. – Kaliningrad : Kaliningr. un-t., 1999. – 309 s.
 7. Dik U. Jefferktivnaja kommunikacija. Priemy i navyki / U. Dik. – H. : Izd-vo Gumanitarnyj Centr, 2007. – 188 s.
 8. Zhuravlev A. L. Nravstvenno-psihologicheskaja reguljacija jekonomicheskoy aktivnosti / A. L. Zhuravlev, A. B. Kuprejchenko. – M. : Institut psihologii RAN, 2003. – 436 s.
 9. Zavgorodnja O. V. Typologija moral'nisnogo rozvytku osobystosti / O. V. Zavgorodnja // Osobystist' u prostori kul'tury : materialy Vseukr. nauk.-prakt. sympoziumu 24 veresnja 2009 r., Sevastopol' / za red. G. O. Balla, O. B. Bovt'. – Sevastopol' : RIBEST, 2009. – S. 45–48.
 10. Kaneman D. Prinjatje reshenij v neopredelennosti: Pravila i predubezhdenija / D. Kaneman, P. Slovik, A. Tverski. – H. : Gumanitarnyj centr, 2005. – 632 s.
 11. Karamushka L. M. Motyvacija pidpryjemnyc'koi' dijal'nosti : monografija / L. M. Karamushka, N. Ju. Hudjakova. – K.-L'viv : Spolom, 2011. – 208 s.
 12. Karamushka L. M. Psihologija upravlinnja: navch. posib. / L. M. Karamushka – K. : Milenium, 2003. – 344 s.
 13. Kovalenko A. B. Social'na psihologija: pidruchnyk / A. B. Kovalenko, M. N. Kornjev. – K. : Geoprynt, 2006. – 400 s.
 14. Kostjuk G. S. Navchal'no-vyhovnyj proces i psyhichnyj rozvytok osobystosti / G. S. Kostjuk. – K.: Rad. shkola, 1989. – 608 s.
 15. Lozhkin G. V. Ekonomichna psihologija : navch. posibnyk / G. V. Lozhkin, V. V. Spasjennikov, V. L. Komarovs'ka. – K. : VD «Profesional», 2004. – 304 s.
 16. Mehanizmy rozvytku pidpryjemnyctva v umovah postkryzovogo vidnovlennja ekonomiky Ukraïni : analit. dop. / [D. S. Pokryshka, Ja. A. Zhalila, D. V. Ljapin ta in.]; za red. Ja. A. Zhalila. – K. : NISD, 2010. – 72 s.
 17. Moskalenko V. V. Social'na psihologija : pidruchnyk / Moskalenko V. V. – K. : Centr uchbovoi' literatury, 2008. – 688 s.
 18. Organizacionnaja psihologija / [Vereshhagina L. A., Vlasov P. K., Dvorcova E. V. i dr.] : pod red. P. K. Vlasova, S. A. Manicheva, G. V. Suhodol'skogo. – SPb. : Izd-vo S.-Peterb. un-ta; H. : Gumanitar. Centr, 2008. – 480 s.
 19. Organizacija predprinimatel'skoj dejatel'nosti : ucheb. posobie dlja vuzov / pod red. V. Ja. Gorfinkelja, G. B. Poljaka, V. A. Shvandara. – M. : JuNITI-DANA, 2004. – 525 s.
 20. Pachkovskij Ju. F. Psihologija pidpryjemnyctva : navch. posib. / Ju. F. Pachkovskij. – K. : Karavela, 2006. – 408 s.
 21. Petrunin Ju. Ju. Jetika biznesa : ucheb. posob. / Ju. Ju. Petrunin, V. K. Borisov. – M. : Delo, 2004. – 400 s.
 22. Poznjakov V. P. Psihologicheskie otnoshenija i delovaja aktivnost' rossijskih predprinimatelej /

- Позняков В. П. – М. : ИП РАН, 2001. – 240 с.
23. Психология. Словарь / Психология. Словарь. / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
24. Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
25. Романовский О. О. Теория і практика зарубіжного досвіду в підприємницькій освіті України : монографія / О. О. Романовский – К. : ДЕМІУР, 2002. – 400 с.
26. Спассенников В. В. Экономическая психология : учеб. пособие / В. В. Спассенников. – М. : ПЕР СЭ, 2003. – 448 с.
27. Шевченко И. К. Организация предпринимательской деятельности : учеб. пособие / И. К. Шевченко. – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2004. – 65 с.
28. Ajzen I. Attitudes, personality and behavior / I. Ajzen. – [2nd ed.]. – UK : Open University Press, 2005. – 178 pp.
29. Ethical Attitudes of Students and Business Professionals: A Study of Moral Reasoning / [Wood J. A., Longenecker J. G., McKinney J. A., Moore C. W.] // Journal of Business Ethics. – 1988. – № 7. – P. 249–257.
30. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development / L. Kohlberg // Essays of Moral Development. – New York: Harper and Row, 1981. – P. 409–412.
31. Sanders P. Entrepreneurial Decision Making and Ethical Values / Sanders P. – Warsaw, Poland : Business Siena College, 1996. – 24 p.
32. Transition Ethics: a Comparison of Ukrainian and United States Business Professionals / [Vynoslavka O. V., McKinney J. A., Moore C. W., Longenecker J. G.] // Journal of Business Ethics. – 2005. – № 61. – P. 283–299.
- М. : IP РАН, 2001. – 240 с.
23. Psihologija. Slovar' / Psihologija. Slovar'. / pod obshh. red. A. V. Petrovskogo, M. G. Jaroshevskogo. – М. : Politizdat, 1990. – 494 s.
24. Psyhologichna encyklopedija / avtor-uporjadnyk O. M. Stepanov. – К. : Akademvydav, 2006. – 424 s.
25. Romanovskij O. O. Teorija i praktyka zarubizhnogo dosvidu v pidpryjemnyckij osviti Ukrai'ny : monografija / O. O. Romanovskij – К. : DEMIUR, 2002. – 400 s.
26. Spassennikov V. V. Jekonomicheskaja psihologija : ucheb. posobie / V. V. Spassennikov – М. : PER SJe, 2003. – 448 s.
27. Shevchenko I. K. Organizacija predprinimatel'skoj dejatel'nosti : ucheb. posobie / I. K. Shevchenko. – Taganrog : lzd-vo TRTU, 2004. – 65 s.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2012 р.